

Hvad er funktionel grammatik?

Peter Harder

Lektor, dr.phil.
Institut for engelsk, Københavns Universitet.

Kan man forbinde ordet funktionel med grammatik?

Begrebet „funktionel grammatik“ vil måske forekomme nogle at være nærmest en selvmodsigelse. I den almindelige bevidsthed består grammatik af små regler, hovedsagelig forbud, som fortæller hvor der skal sættes røde streger i sagesløse elevers sætninger. Funktion, derimod, er selve formålet med hvad man gør; i pædagogikken har det længe været et slagord at meningsfuld undervisning kræver, at funktionen er i centrum, så det er meningen med tingene det drejer sig om, f.eks. at man skal udtrykke sit eget ståsted i forhold til det input man har fået af læreren. Den dårlige, forældede modsætning hertil er formel indlæring, hvor det bare drejer sig om regler der skal læres og overholdes.

Set i det perspektiv er det svært at se hvordan grammatik nogensinde skal kunne blive funktionel: drejer den sig måske ikke netop om regler der bare skal overholdes? Hvis man koncentre-

rer sig om meningen med det man siger, ville det være fristende at blæse på grammatikken; hvis man fokuserer på grammatikken, kan man omvendt let glemme hvad det egentlig var man ville sige - så der må være krig mellem de to betragtninger. Men man kunne også reagere omvendt og blive overoptimistisk ved udsigten til en funktionel grammatik: endelig en grammatik der kan bruges til noget, så vi kan smide alle de irriterende regler ud og nøjes med at se på hvad sproget kan bruges til! Ingen af delene fanger imidlertid hvad der ligger i begrebet funktionel grammatik.

To slags funktion

Den misforståelse der ligger bag begge disse mulige reaktioner, har dels at gøre med grammatikkens rolle som busmand i forhold til moderne pædagogik, dels med den flertydighed der ligger i begrebet funktion. Det er ikke entydigt hvad man mener med at kalde noget for en tings „funktion“. Ser vi på et sprogligt udtryk, er en af mulig-

hederne at tænke på funktion som den enkeltes hensigt med det man lige står og siger. Denne udlægning kan man kalde „ytringsfunktion“. Hvis ens samlever kommer og siger „skummetmælk!“ kan det betyde: „Du sagde du havde på fornemmelsen, at der var et eller andet du havde glemt; nu ved jeg at det er skummetmælken, så nu må du i byen igen“. Men dette er ikke den eneste måde man kan tale om funktion på. Den anden relevante måde at tale om funktion på refererer til en fast praksis hvor hver ting har sin funktion i helheden; det kan vi kalde „systematisk funktion“. I denne betydning kan vi sige at en hammer har den funktion at slå søm i, også selv om man ikke lige nu er ved at slå søm i med den. Den første betydning gælder derimod netop situationer hvor man bruger „de forhåndenværende søm“: funktionen er bestemt af den helt konkrete ting den enkelte skal have udført. Det er i denne betydning, at en konkret ytring har en funktion: vi siger noget, fordi vi har en hensigt med det. I den anden betydning er funktionen fastlagt uafhængigt af hvad den enkelte lige nu står og har på hjerte. Hvis vi vender tilbage til ordet skummetmælk, har det også en systematisk funktion: det kan nemlig bruges til at henvise til et mejeriprodukt af en nærmere bestemt karakter, herunder meget lav fedtprocent m.v.

Det er i denne systematiske forstand at også grammatik kan være funktionel. Denne betydning tænker man ikke så tit på, fordi det som nævnt kan opleves som et problem at det hele er fastlagt før den enkelte taler kommer til, dvs. at der er regler for hvordan „man“ udfø-

rer forskellige sprogfunktioner. Vurderingen af disse regler er bestemt af at de altid kun er delvise; man kan godt stille et spørgsmål ved at komme med en fremsættende sætning (*.. og du protesterede ikke?*) og svare med et spørgsmål (*hvad skulle man ellers have gjort?*). Derfor opleves de specifikationer som grammatikken kræver opfyldt, som irriterende snarere end funktionelle. Dette udtrykkes undertiden ved at sige at form og funktion ikke svarer til hinanden i sproget: former kan have forskellig funktion, og samme funktion kan realiseres på flere måder. Men ved nærmere eftertanke må det være klart at sprogbrugerens frihed netop er betinget af at der allerede eksisterer regler for, hvordan man kan udtrykke sig. Det fremsættende spørgsmål og det spørgende svar som blev nævnt som eksempel ovenfor, ville ikke have deres særlige effekt hvis ikke de netop spillede på de grammatiske egenskaber der tilsyneladende modsiger deres ytringsfunktion. Sprogets på forhånd definerede smådele og reglerne for hvordan man kombinerer dem, har måske mange irriterende egenskaber for den, der ikke behersker dem - men hvis ikke de eksisterede, ville der slet ikke være nogen mulighed for at udtrykke sig sprogligt. Derfor er det næsten også en selvfølge at der må være en pointe i at undersøge sprogsystemet selv ud fra en funktionel betragtning. Hvis ikke systemet var nyttigt for sprogbrugerne - hvis det var alle grammatikkens egenskaber, som var irriterende - ville det ikke være til at forstå at systemet overlevede og blev videregivet (med visse ændringer) fra generation til generation.

Det økologiske perspektiv: sprog som led i individets samspil med miljøet

Den måde funktioner kan være indbygget i sprogsystemet på, er analog med den måde funktioner indgår i biologiske systemer, økosystemer. For at klare sig skal en dyreart kunne være i en dynamisk balance med sin økologiske niche, således at den kan reproducere sig selv. Hertil kræves at dens biologiske udrustning hjælper den til at overleve med tilstrækkelig stort held; og det som hver enkelt del af dyrets udrustning bidrager med, kan man naturligt opfatte som dens funktion: vinger er til at flyve med, tænder til at bide med, osv. Sprogsystemet overlever også kun ved at det bliver reproduceret fra generation til generation. Om de størrelser som på denne måde overleveres, giver det også mening at spørge hvad deres funktion er: på hvilken måde bidrager de til de formål, som sproget opfylder for den talende? Hvis ikke de har et sådant bidrag at yde (enten alene eller fordi det indgår i en større helhed, som har en funktion), er det svært at forstå at sprogbrugerne bliver ved med at bruge den. En bestemt sprogtilstand kan således ligesom et bestemt økologisk system forstås som en (midlertidig) balancetilstand, hvor forskellige dele i dynamisk samspil med hinanden sikrer en videreførelse af systemet og dets dele.

Det bærende i denne ligevægt er talerens bevidsthed om hvad hver enkelt del af sproget kan bruges til. Når en taler ønsker at tale om en genstand, vælger han et navneord der betegner en sådan genstand, f.eks. *skruenøgle*. Hvis

han ønsker at sige noget om genstanden, kan han knytte et tillægsord til den, f.eks. *rusten*. Hvis han ønsker at påstå at den har denne egenskab, kan han vælge en deklarativ (fremsættende) sætningsform og knytte tillægsordet som subjektsprædikativ (omsagnsled) til navneordet: *skruenøglen er rusten*. I dette eksempel har taleren samtidig ved at sige *skruenøglEN* (i bestemt form) valgt at bruge navneordet som betegnelse for en bestemt skruenøgle han ønsker at gøre til genstand for omtale, og som han forudsætter bekendt. Den type viden der her er omtalt, er hvad ordet funktion betegner i forbindelse med sprogsystemet. Et godt kendskab til et sprogligt elements systematiske funktion er en forudsætning for at man kan gøre sig håb om, at det man siger vil få den (ytrings)funktion man har tænkt sig; hvis man tror at *hest* betyder 'spise', og *heste* er datidsformen, vil det være et handicap også i et konkret ytringsperspektiv, og dermed for individets lykkelige samspil med miljøet.

Struktur og funktion

Alt dette har man i en eller anden forstand altid vidst. Når begrebet om en funktionel grammatik har en vis form for aktualitet, er det fordi den traditionelle viden om sprogets funktionalitet var temmelig usystematisk og hvilede på en forestilling om at sproget afspejlede omverdenens kategorier mere direkte end det faktisk gør. I traditionelle grammatikker kan man finde påstande om at navneord betegner genstande og udsagnsord handlinger - men hvad med f.eks. ord som *løb* over for *løbe*, der

forholder sig til samme størrelse i yderverdenen? Og hvis de såkaldte utællelige ord betegner fænomener der ikke kan tælles, hvordan kan det så være at *møbler* på dansk oversættes til *furniture* på engelsk, mens *legetøj* på dansk hedder *toys* på engelsk? Eksempler som disse fik en overgang sprogvidenskaben til at påstå at sproglige kategorier hvilede helt i sig selv og var uden nogen forbindelse til kategorierne i verden uden om.

Denne rent 'immanente' og 'strukturelle' betragtning har været genstand for angreb i lang tid fra dem som var mest interesserede i sproglig praksis, såsom sprogundervisning og kommunikation. Det særlige ved en funktionel grammatik er at den anlægger en funktionel betragtning på selve sprogets indre opbygning - og det kan den blandt andet gøre ved at vælge en funktionel forståelse af sprogets betydningsside, i stedet for den klassiske forståelse af betydning som det, sproget afbilder, eller „svare til“, eller „repræsenterer“. Hvis vi vender tilbage til eksemplerne ovenfor, kan den traditionelle intuition nemlig bevares, hvis man anlægger en funktionel betragtning snarere end en afbildningsbetragtning. Forskellen mellem *løb* og *løbe* ligger ikke i det i verden som ordet svarer til - det ligger i, hvad ordet skal bruges til. Navneordet bruges til at omtale dette som et fænomen i sig selv, en „entitet“ der kan gøres til genstand for omtale. Udsagnsordet bruges (i sin centrale, „finitte“ anvendelse) til at sige om et subjekt, at det udfører handlingen. Tilsvarende har flertalsformen den funktion at fremkalde en forestilling om opdeling i

enheder, hvilket vil sige at *møbler* koder en anden forestilling af genstanden end *furniture*. Man får fat i det afgørende ved de sproglige kategorier ved at spørge hvad de kan bruges til, ikke ved at spørge om hvad de svarer til i yderverdenen udenfor sproget.

Funktionelle egenskaber i grammatikken: fællestræk

Med denne betragtning i hånden er en række sprogfolk verden over gået i gang med at kortlægge de sproglige kategoriers brugspotentiale. En del af denne forskning er orienteret imod fællestræk mellem nogle eller alle menneskelige sprog. I denne forskning tegner der sig i disse år et billede af nogle opgaver som alle sprog er indrettet på at løse, og som i større eller mindre omfang tillige viser sig i strukturelle fællestræk mellem sprogene. Arbejdsdelingen mellem navneord og udsagnsord er noget af det, som man kan finde i næsten alle sprog, og som er bundet op med to grundtræk i sprogets brug i kommunikationen: talen skal have en genstand („det navneagtige“), og den skal sige noget om genstanden („det verbale“). Her er en lige linie til nogle træk i sætningens opbygning: en meget vigtig „navneagtig“ opgave er at udfylde pladsen som grundled, mens den centrale „verbale“ opgave er at være sætningens udsagnsled. En anden dimension i sætningens opbygning som går igen på tværs af sprogene, er en såkaldt lagdelt struktur, hvor man starter med det mest konkrete og efterhånden føjer mere abstrakte betydningslag udenpå. Man begynder med et udsagnsord omgivet af delta-

gerne i den relevante verbalhandling, f.eks. *hente* med to deltagere, Jens og Tina; udtrykt med parentesnotation: *hente* (Jens, Tina). Udenpå kan man f. eks. lægge en grammatisk egenskab, der ændrer perspektivet, på dansk ved at vælge „förtid” - så får man en verbalhandling anskuet som overstået, kodet med hjælpeverbet *have*: *have* (hentet (Jens, Tina)). Dette kan så udsiges enten om taletidspunktet eller om det fortidige tidspunkt, man taler om, udtrykt ved henholdsvis nutid og datid: nutid / datid (*have* (hentet (Jens, Tina))). Endelig kan man så bestemme sig til om man vil påstå at dette er tilfældet, eller man vil spørge om det forholder sig sådan; hvis man vælger den spørgende sætningsform („interrogativ”) og datid, får man strukturen: interrogativ (datid (*have* (hentet (Jens, Tina)))), svarende til sætningen: *havde Jens hentet Tina?*

Funktionelle egenskaber i grammatikken: forskelle

Man skal imidlertid ikke se ret længe på sprog fra forskellige dele af verden, før det bliver svært at tale helt generelt om deres struktur; det er f.eks. ikke oplagt, at det er meningsfuldt at tale om „grundled” i alle sprog. Hvilke størrelser der indgår i den lagdelte struktur i de forskellige sprog er også meget forskelligt. Såkaldt universelle betragtninger om grammatiske forhold er derfor oftest noget der bedst kan forstås som generalisationer af varierende rækkevidde. Mere lovende er det at tale om universelle betragtninger om sprogets opgaver, anskuet i abstraktion fra det enkelte sprogs måde at løse dem på,

selvom der også her er forskelle. Sprogets stilling som formidler af mellem-menneskelig handling betyder at det er uhyre praktisk at have måder at være høflig og formildende på, og sådanne træk kan genfindes verden over. Meneds er det forskellige sproglige træk, der er tale om - og dels er det forskelligt hvilke former for adfærd der i de forskellige kulturer anses for høflige. I visse sprog er der grammatiske systemer der koder høflige former af ordene (den nærmeste parallel i dansk er forskellen mellem *du* og *De* som tiltaleform). I visse kulturer, traditionelt f.eks. i jysk landbokultur, anses det for høfligt at „nøde” gæster til at spise efter at de har erklæret at de er mætte. En funktionel indfaldsvinkel forudsætter kendskab til den slags forhold; for at kunne beskrive hvad ordene bruges til, må man være indforstået med den kontekst, de bruges i, dvs. bl.a. den kulturelle baggrund.

En funktionel beskrivelse, både på det grammatiske plan og med hensyn til beskrivelse af sproglig skik og brug, må derfor holde tungen lige i munden for at finde den rette balance mellem de gennemgående og de særegne træk. I Danmark, hvor der er en stærk strukturel tradition i sprogvidenskaben, er funktionelt orienterede sprogfolk tilbøjelige til at være forsigtige med at udtale sig om hvad der er universelt og foretrækker at begynde med at finde rede i hvordan de enkelte sprog indretter sig ud fra en funktionel betragtning.

En mellemform, der har været genstand for et fælleseuropæisk forskningsprojekt (*Eurotyp*-projektet under *European*

Science Foundation) anbringer sig midt imellem de to niveauer og interesserer sig for hvad der er fælles for grupper af sprog - i dette tilfælde for hvad der kendetegner de europæiske sprog. Da dette projekt startede, var der mange der ikke troede at der var noget særligt mønster at hente - men undersøgelsen viste at der var flere gennemgående tendenser end de fleste havde forventet, og at mange ting som var almindeligt i Europa, ikke var nær så almindeligt andre steder i verden (f.eks. førnutid og førdatid med *have*). Når man spørger sig, hvorfor nabosprog udvikler fællestræk, havner man igen i en funktionel betragtning: når man er vant til at kode sine ytringer på de måder, der „fungerer“ i ens eget sprog, og man så skal til at tale et andet sprog, er det meget nemmere at bevare de samme strategier i det fremmede sprog. Befolkningsgrupper med kontakt på tværs af grænserne udvikler derfor ofte strategier der er ens henover sproggrænserne - og de kan så brede sig.

Sprog er meget komplicerede størrelser; de funktioner sprog kan have, er

ofte svære at karakterisere præcist. Man skal derfor ikke vente fuldstændige funktionelle grammatikker fra den ene dag til den anden. Men de grammatikker, som er på bedding i disse år i det danske forskningsmiljø (som et udvalgt område under Statens Humanistiske Forskningsråd), vil blive præget mere af funktionelle synspunkter end deres forgængere. Forhåbentlig vil det gøre grammatikkens rolle som formidler af funktioner (snarere end som spændetrøje for dem) mere synlig end den har været!

Litteratur

Content, Expression and Structure: Studies in Danish Functional Grammar. Red af Engberg-Pedersen, Elisabeth, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft, Lisbeth Falster Jakobsen. Amsterdam; John Benjamins, 1996.

Dik, Simon C.: The Theory of Functional Grammar. Vol 1: The Structure of the Clause. Dordrecht; Foris, 1989.

Harder, Peter: Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English. Berlin & New York; Mouton de Gruyter, 1996.